

YU ISSN—0352—5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXX/1

НОВИ САД

1987

IZ RELIKTNE LEKSIKE
PRASLOVENSKOG POREKLA U SRPSKOHRVATSKIM
DIJALEKTIMA (I)

WIESŁAW BORYS i JASNA VLAJIĆ-POPOVIĆ

Kao što je poznato, osnovu leksike srpskohrvatskog jezika, kao i svakog drugog slovenskog jezika, čini leksički sloj nasleđen iz doba praslovenske jezičke zajednice. Ovaj je sloj dobrim delom već proučen zahvaljujući dugotrajnim etimološkim ispitivanjima leksike slovenskih jezika i najnovijim radovima na rekonstrukciji praslovenskog rečničkog fonda.¹ Najveći doprinos poznavanju ovog sloja srpskohrvatske leksike dao je Petar Skok u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971—1974 (u daljem tekstu Skok ER), koji sadrži rezultate ranijih slavističkih proučavanja. Međutim, ni u ovom rečniku, kao ni u drugim, kasnijim parcijalnim studijama iz ove oblasti, nije mogla da bude obuhvaćena celokupna srpskohrvatska leksika praslovenskog porekla. Glavni uzrok tome je nedovoljno poznavanje jednog dela dijalekatske leksike koja je postala (odnosno postaje) pristupačna ispitivačima tek izlaskom pojedinih tomova Rečnika SANU, novih dijalekatskih rečnika, zbirki reči i dijalektoloških monografija koje donose nov leksički materijal. Osim toga, izvestan broj arhaičnih domaćih leksema, zabeleženih u starijim izvorima, propušten je u Skokovom rečniku slučajno ili nepažnjom, a ponekad je dobio i pogrešnu etimološku interpretaciju. Za buduću, potpuniju etimološku rečnik srpskohrvatskog jezika od velike je važnosti da se izdvoje i tačno objasne, koristeći dostignuća slavističke nauke u oblasti rekonstrukcije praslovenske leksike i u oblasti etimologije, dve lekseme koje je srpskohrvatski jezik (ili pojedini ili neki od njegovih dijalekata) nasledio iz slovenskog prajezika ili, drugim rečima, koje su jezički preci Srba i Hrvata doneli iz praotadžbine. Realizacija takvog zadatka bila bi značajna za etimologiju i istoriju srpskohrvatske leksike kao i za rekonstrukciju praslovenske leksike, za proučavanje njene istorije i dijalekatske diferencijacije.

U ovom članku donosimo nove priloge poznavanju praslovenske baštine u leksici srpskohrvatskih dijalekata. Dokumentujemo i analiziramo lekseme koje nisu razmatrane u Skokovom rečniku i za koje se nije znalo da postoje na srpskohrvatskom terenu. Sudeći po nama dostupnim podacima, te su reči ograničene na relativno uska područja, pojedine govore ili čak zabeležene samo u jednom selu. To su, dakle, leksički relikti koji imaju svoje ekvivalente u drugim slovenskim jezicima i koji su, kako je pokazala etimološka analiza, praslovenskog porekla.

Razmatrane lekseme upotpunjuju naše poznavanje praslovenskog nasleđa u srpskohrvatskom jeziku. Značajne su takođe za geografiju pojedinih arhaičnih reči na slovenskoj teritoriji, kao i za rekonstrukciju oblika, etimologiju i proučavanje semantičkog razvitka analiziranih reči.

¹ Упор. *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, 1—12, Москва 1974—; *Słownik prasłowiański* pod red. F. Sawskiego, I—V, Wrocław 1974—.

1. čak. *lâb* „lobanja”

U čakavskom govoru sela Orlec na ostrvu Cresu zabeležena je imenica *lâb*, u lokalnom izgovoru *lâp* (sa gubitkom zvučnosti finalnih zvučnih suglasnika tipičnim za taj govor), loc. sg. *lâbu/labù* „skull”, dakle „lobanja” (Houtzagers 284). Oblik i značenje ove imenice koja nema drugih potvrda na sh. terenu pokazuju da je ona tačni ekvivalent sln. *lêb, lebà* „Hirnschale; die Stirne”, bug. *лѡб* „lobanja”, csl. *лѡбѡ* „lobanja” (u stsl. denominativni pridev *лѡбѡно: лѡбѡно мѡсѡ* „Golgotha”), rus. *лѡб* „čelo”, ukr. *лѡб* „čelo, glava”, češ., slč. *leb*, polj. *leb* „glava životinje; (pejor.) glava čoveka”.

Svi ovi oblici predstavljaju kontinuantu prasl. **lǫbъ*, m. „lobanja (cranium)” > „glava (pejor.)”, „čelo”². Budući da u creskoj čakavštini postoji dvojni refleks prvobitnih poluglasnika *ь* i *ѡ* (> prash. *ə*), naime *e* i *a*, moramo dokazati da je čak. *lâb* stvarno refleks prasl. **lǫbъ*. U govoru sela Orlec, kao što vidimo iz Houtzager-sove građe, tipičan je razvitak kratkog (akcentovanog i neakcentovanog) poluglasnika u *e*, a dugog u *a*, npr. *běčva, kēsno, stěza, cvitěk*, (ali i *lâhki, lăgat*) pored *dân, tâst, stablò* (< **stâblǫ*), *ôtac*, gen. pl. (< *ôtâc*, upor. nom. sg. *otěc*), *cvîtak*, gen. pl. (< **cvîtâk*, upor. nom. sg. *cvitěk*). Dakle, *lâp* (< *lâb*), loc. sg. *lâbu* i *labù* (ovaj drugi oblik verovatno je od starijeg **lâbù*, upor. npr. u Senju loc. sg. *dânù, pânjù*) donosi i važne informacije za rekonstrukciju prvobitne akcentuacije prasl. **lǫbъ*.

Cresko *lâb* je zasad jedina nesumnjiva narodna potvrda da je i na sh. terenu postojao refleks prasl. **lǫbъ*. U RJAZU s.v. *laban* kaže se da „riječi *lab* nema u našem jeziku”. Pridev *laban* (*lǫbъno*), po RJAZU i po Daničićevom rečniku potvrđen u rukopisima crkvenijem jezikom pisanima” u sintagmi *město lǫbno, labnoje* „Calvaria, Golgotha”, očito je crkvenoslovenskog porekla, upor. stsl. *město lǫbъno* u istom značenju. Nema sumnje da je oblik *lob* „lobanja”, prema RSANU potvrđen samo kod pesnika Jovana Sundečića, rusizam, kao i oblik *lobanja* koji je više u upotrebi u istočnim krajevima (upor. Skok ER II, 322 s.v. *lub*). I sam Skok (l.c.) piše da oblik **lǫbъ* postoji „u drugim slavinama”, dakle, nije potvrđen u srpsko-hrvatskom. Na sh. terenu dobro su zasvedočeni srodni (sa drugim vokalizmom) oblici *lubanja* (*glubanja*), itd. (cf. Skok, l.c.).

Cresko *lâb* je značajan arhaizam koji upotpunjuje sliku rasprostranjenosti jedne stare slovenske anatomske lekseme na južnoslovenskom terenu (sa koga dosad nisu bili poznati refleksi te lekseme jedino u srpskohrvatskom i makedonskom). Ova leksema se očuvala u arhaičnom čakavskom govoru koji i inače čuva dosta starina i u domaćoj leksici slovenskog porekla.³ I dijalekatska građa iz sela Orlec koju donosi Houtzagers takođe sadrži zanimljive leksičke arhaizme, npr. sa područja anatomske leksike *slěz* (o tome vidi dalje u ovom članku), *belmò* „white of an egg” (i *belměk* „isto”), „white fleece which covers the eye of a sheep (disease)” (Houtzagers 209), *gjisto* „kidney” (Houtzagers 244, Zajceva 76, cf. Skok ER I, 732 s.v. *ista*), *lānita* „cheek” (Houtzagers 284, Zajceva 77, Skok ER II, 264 s.v. *lakat*), *olito/ôlito* „intestine” (Houtzagers 310, Zajceva 76—77, Skok ER I, 751 s.v. *jalito*), *rilo* „snout” (Houtzagers 324), *škranjica* „temple (part of the head)” (Houtzagers 368, cf. Skok ER III, 269 s.v. *skranje*, Zajceva 89: *škranj(a)*, *škranjica*).

¹ Upor. npr. Slawski SEJP V, 90.

³ Upor. Tentor, *Slaganja*... i isti, Prilog Bernekerovu rječniku, *Južnoslovenski filolog V*, Beograd 1925—1926, 202—214.

Na kraju treba da napomenemo da je imenica *laba*, zast. „usna” (RSANU) verovatno hipokoristik (upor. akcenat) prema *labrnja* (< ital. *labbro*), kao i dijalekt *labast* „koji ima pune, debele usne” (Banat, RSANU) nesumnjivo drugog porekla.

Nije jasno poreklo čak. *laba*, *labi*, pl. „laloke” (Vrbnik na Krku, Žic, ZNŽO V, 72) koje se samo navodi u popisu delova životinjskog tela i u nešto širem ali nedovoljno jasnom kontekstu, kod opisa ljudskog tela: „Kadi se laloka derži laloki, ondi je *motičica*, a kadi se pregibju, su *labi*.” (ibidem 80).

Takođe je nejasno i poreklo prideva *lābast*, pokr. „kome je glava obrasla gustom i dugom vunom (o ovnu i ovci)” (RSANU)² koji verovatno nije u etimološkoj vezi sa čak. *lāb* < prasl. **lab̥s*.⁴

2. štok. *lāpa* „šapa”

Svi rečnici srpskohrvatskog jezika s.v. *lāpa* beleže samo turcizam u značenju „kaša koja se upotrebljava za tople obloge”.⁵ Jedino u Rečniku SANU nalazimo i odrednicu *lapa*² sa značenjima: 1. „stopalo medveda, psa i drugih životinja, šapa” (Đ. Nikolajević, Zbirka reči iz Dalmacije i Hercegovine). Autentičnost ove potvrde potkrepljuje i postojanje izraza *ob(j)esiti lape* „snužđiti se, sneveseliti se” — „Što si objesio lape?” (V. Čorović, Zbirka reči iz Hercegovine), sa tipičnom ekspresivnom upotrebom naziva za delove životinjskog tela kada se radi o ljudima (upor. *podseći krila*, *uvući kandže* i sl.); 2. (obično u mn.) „ženska patika, papuča, natikača” (M. Kosanović, Zbirka reči iz Hrvatske).

Potvrda ove reči na centralnom srpskohrvatskom terenu upravo je ona karika koja je nedostajala u lancu prostiranja praslovenske lekseme **lapa* „stopalo ili cela noga životinja koje nisu papkari” na slovenskom jugu.

Inače, ova reč je dobro poznata na celom slovenskom prostoru gde je očuvana u manje-više naizmenjenom obliku: sln. *lāpa* „šapa, noga”, mak. *лапа* „šapa, noga”, bug. *лапа* „isto”, rus. *лапа* „šapa, ruka”, ukr. *лапа* „isto”, blrus. *лапа* „ruka, kopito” polj. *łapa* „šapa, ruka”, češ. *tlapa* (sa sekundarnim *t-*)⁶ „šapa, noga, stopa”, slč. *lapka* „ptičija noga; deo kolovrata”. Praslovensko **lapa* srodno je sa lit. *lōpa* „šapa”, let. *lāpa/lēpa* „isto”, kao i sa got. *lofa* „dlan”, stvn. *laffa* „isto” koji su svi od IE **lāpā* „ruka, dlan, šapa”, od korena **lēp-* : **lōp-* : **lōp-* „biti pljosnat”.⁷

Srpskohrvatske izvedenice od osnovne lekseme malobrojne su i sve pokazuju samo jedan semantički razvoj: „šapa” → „obuća”.⁸ Drugo značenje reči *lapa* „ženska patika, papuča, natikača”, neutralno je, bez afektivne obojenosti, za raz-

⁴ Istoj porodici reči pripadaju, kako se čini, i imenice *lāban*, pokr. „ime domaćim životinjama (mužjacima), a) volu (Bruvno, D. Hirtz, RJAZU), b) ovnu (Kući, C. G.)”, *laba*, pokr. „ime domaćim životinjama (ženkama), a) krmači (Kurelac), b) kozi (Hrvatska), c) ovci (Kući, C. G.)”, *lābeša* pokr. „ime kozi” (Hrvatska). Iako obeležene kao pokrajinske, ove se reči javljaju na relativno širokom prostoru, u Hrvatskoj i Crnoj Gori. U osnovi njihove inače nejasne semantike, po svemu sudeći, leži boja (nije jasno koja): „U kućkijeh Srba zovu [se] . . . ovnovi: žujan . . . laban”, „ovce se po boji glave . . . zovu žuja, žutoka . . . garuša, laba” (Dučić S., Život i običaji plemena Kuća, RSANU).

⁵ Među njima ni Skokov *Etimologijski rječnik* s. v. *lapa* (ER II, 269) ne pominje nijedno drugo značenje.

⁶ Vasmer REW II, 13.

⁷ Vasmer REW II, 13; Siawski SEJP IV, 464; Pokorny 679.

⁸ Paralelan razvoj postoji i u šatrovačkom izrazu *papci* „cipele” — D. Vljaković, *Rečnik „frajerskih” (šatrovačkih) reči*, Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad, 2, 1966, 96.

liku od augmentativnog i pejorativnog *lápčina* ž., pokr. „vrsta teške, grube cipele” (Kosmet, Elezović). Pirotsko *lăpuča* „papuča sa šiljastim zavrnutim vrhom” izgleda kao da je plod kontaminacije osnovnog *lapa* sa bolje poznatom, novijom reči *papuča* (ili čak, možda, *papuča* sa *lapa*). Sa druge strane, postojanje oblika *lăpčinja* „lapuča” (Stanojević Milan, Zbirka reči iz Pirota) daje osnova za zaključak da se u oba slučaja radi o augmentativnim tvorbama od osnovnog *lapa*.

Treba da napomenemo da je naoko gotovo ista reč *šlăpa*, u zapadnim krajevima srpskohrvatskog govornog područja veoma rasprostranjen naziv za papuče, u stvari germanizam od nem. *Schlappen* „bequeme Hausschuhe”⁹, tako da je tu po sredi samo slučajna fonetska sličnost dva sinonima.¹⁰ Fonetskih razloga za gubljenje glasa š- u grupi *šl-* nema.¹¹

Toponim *Lăpa*, f. selo u Bjelopavličima, koji beleži RJAZU zbog proste tvorbe i odsustva paralela ne bismo sa sigurnošću mogli da uvrstimo u ovu porodicu reči, mada ne bi trebalo sasvim isključiti mogućnost da on tu pripada zbog relativne produktivnosti osnova sličnog značenja u toponimiji (upor. *Šapjane*, *Šapine*, *Nogavac* i sl.).

3. štok. *lītka* „cevanica, tibia”, *lidica* „list, sura”

U Skokovom *Etimologijskom rječniku* s.v. *list*² „Wade, sura” (ER II, 308) pominje se i srodna severnoslovenska (češka, poljska, ruska) imenica *lytka*, sa istim značenjem kao sh. *list*². Skoku očigledno nije bio poznat srpskohrvatski ekvivalent te stare reči koji donosi tek Rečnik SANU. U ovom rečniku imenica *lītka* potvrđena je u dva značenja. Prvo je sinonim za *litavicu* „židak izmet, proliv, protoč”, dakle, derivat od glagola *liti*¹² koji nas ovdje ne interesuje. Zanimljivo je, međutim, drugo, pokrajinsko anatomsko značenje „golenica, cevanica (tibia)”: „Nu košticu od kolina dole zovemo civ (lītka)” (Gradište kod Slavonske Požege).

Fonetski lik i semantika ove imenice dozvoljavaju da je identifikujemo sa sln. *lītka* „list, sura”, srbug. *lītka*, *lītka* „golenica”, ukr. *лїтка* „list, sura” strus. *lýtka* „golenica, tibia”, rus. *лїтка*, obično pl. *лїткы* „list, sura”, rus. dij. pored „list, golenica” postoji i značenje „bedro, bedrena kost”, blrus. *лїтка* „list, sura”, takođe „golenica” uopšteno „noga”, polj. *lydka*, *lytka* „list, sura”, češ. *lytka*, f. i *lytko*, n. „list, sura”, slč. dij. *lýtka* „list, sura”.

Sve ove imenice refleksi su prasl. **lydōka* „mesnati deo noge ispod kolena, list (sura)”.¹³ Sekundarno značenje „golenica, tj. veća od dve kosti oko kojih se nalazi list” razvilo se ne samo u srpskohrvatskom, nego i u srednjebugarskom, staroruskom, u ruskim dijalektima i beloruskom. Tu se susrećemo sa jednim od,

⁹ E. Schneeweis, *Die deutsche Lehnwörter im Serbokroa tischen in kulturgeschichtlicher Sicht* Berlin 1960, 21.

¹⁰ U srpskom govoru Sviničana (Svinica u Rumuniji) srećemo ovaj germanizam u kontaminiranom obliku *šlărfa*, mn. *šlărfe* „papuča” (Mile Tomić, *Govor Sviničana*, Srpski dijalektološki zbornik, Beograd, 1984, XXX, 241).

¹¹ H. Strieder-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Wiesbaden 1958, str. 64 kaže: „Anlautendes mhd. *sl-* (nhd. *schl-*) wird durch skr. *šl-* vertreten: *šlafcimer*, *šlafrok*, *šlag*, *šlajer*, *šlajfovati*, *šlajm* u.a.”

¹² P. Skok (ER II, 309–310) među mnogobrojnim izvedenicama od glagola *liti*, od kojih neke imaju i značenje „proliv”, ne navodi imenicu *lītka* „litavica”.

¹³ Upor. Berneker I, 752; Vasmer REW II, 76; Sławski SEJP V, 388–391, 428. Svi ovi autori smatraju pitanje krajnjeg porekla praslovenske lekseme nerešenim tj. otvorenim.

ne retkih slučajeva semantičke nestabilnosti naziva za delove tela koji se prenose na druge, obično susedne delove tela. U našem primeru došlo je do semantičkog razvitka „list (sura)” → „golenica (tibia)”.

Za razliku od oblika *litka* u kome je došlo do pomaka značenja, srodna imenica *lidica* čuva starije tj. osnovno značenje „list, listanj (sura)” (Milan Jovanović-Batut, *Građa za medicinsku terminologiju, Novi Sad 1886, 71*).¹⁴ Ovaj derivat sa sufiksom *-ica* (ako je narodnog porekla) veoma je značajan jer otkriva verovatno stariju osnovu *lid-* < **lyd-*, upor. npr. polj. *lyda* „list”. Nije isključeno da je na srpskohrvatskom terenu postojala i imenica *lida* „list” na koju kao da ukazuje oblik *lide*, pl. u dubrovačkoj poslovici iz XVII veka: *Kako guska čuje, tako lide okukuje* za koji je Daničić sa rezervom pretpostavljao da može da znači „listovi u noge” (RJAZU s.v. 2. *lida*).

U srpskohrvatskom je dosad bio poznat samo oblik *list* < prasl. **lystō*. Međutim, RSANU daje potvrde i za sh. lekseme *litka* i *lidica* koje su leksički relikti prasl. **lydōka* i paralelnog derivata (praslovenskog porekla ili možda izvedenog na srpskohrvatskom tlu) sa sufiksom *-ica*, **lydica*. Sh. lekseme, zajedno sa od ranije poznatim slovenačkim ekvivalentom i sa nedavno otkrivenim srednjobugarskim potvrdama¹⁵ svedoče o tome da je prasl. **lydōka* bilo poznato i na južno-slovenskom terenu.

Sh. oblik *list*² (cf. *listo*, n., Tentor 92) i njegovi ekvivalenti u većini slovenskih jezika, npr. mak. dij. *list*, bug. *list*, *listo*, strus. *lyst*, *lysto*, polj. *lyst*, slč. dij. *lyst*, refleksi su prasl. **lystō*/**lysto*/**lysta* „list, golenica” izvedenog od osnovnog **lydo* „list, bedro” dodavanjem sufiksa *-tō/-ta/-to*.¹⁶ Od istog osnovnog **lydo* izvedeni su i drugi stari derivati: **lydōka* i *lidica* sa deminutivnim sufiksima *-ōka*, *-ica*.¹⁷

Oblici *litka* i *lidica* u sh. nemaju izvedenica, što je tipično za leksičke relikte. Međutim, od srodnog i sinonimičnog oblika *list*, osim *listanj* i *listanjak* „gornji dio u bječve” koje donosi Skok (ER II, 308), RSANU beleži nekoliko izvedenica koje označavaju ne veću, kao *litka*, nego manju od dve kosti koje se nalaze u listu: *lisnica*, *lisnjak*, *lišnjak*, *lisnjača* (neknjiževno), *lišnjača* anat. „spoljašnja, manja lisna kost od kolena do pete, fibula”, sa primerima: „U gnjatu su dve kosti. Spred je veća — golenica ili cevanica, a pozadi je manja i tanja — lišnjača” (B. Todorović i L. Obradović, *Poznavanje prirode*. Beograd 1887, 8) i „U listu su dve kosti: golenjača (tibia) i listnjača (fibula)” (N. Divac, *Zoologija* . . ., Beograd 1922, 23). Interesantno je da A. Šenoa oblike *listanak*, *listanac* upotrebljava u značenju „list” (cf. sln. *listanjek* „die Wade”).

4. štok. *lütka* „grančica”

U Rečniku SANU među brojnim, uglavnom izvedenim i figurativnim značenjima imenice *lütka* „die Puppe”, pod brojem devet nalazimo i jedno sasvim neobično, kome kao da tu nije mesto: *lütka*, pokr. a) tanka, mlada, savitljiva gran-

¹⁴ S. vv. *list* i *listanj* stoji: syn. ribić, ribica, lidica. Na žalost, Batut ne navodi izvor u kome je našao ovu reč, što u izvesnoj meri umanjuje vrednost podatka koji donosi.

¹⁵ Podatak potiče iz srbug. prepisa Prologa iz XVI veka, cf. Jerzy Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Monografie slawistyczne 46, PAN, Wrocław 1984, 47.

¹⁶ Više o tim sufiksima vidi: F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, u: *Słownik prasłowiański* II, 35.

¹⁷ Ibidem I, 94–95.

čica (koja služi za pletenje košnica i sl.), „Trnke se pletu . . . od sitnog rakitovog pruća i od ljeskovih lutki.” (Ćurčić Vejsil, *Narodno pčelarstvo u BiH*, Sarajevo 1938, 58); b) ono što je ispleteno, načinjeno od takvih grančica — „Kaptar se sašije s lutkom.”¹⁸ (isti autor). Nešto dalje nalazimo i glagol *lütcati*, -am, nesvr. 2. pokr. „plesti, uplitati lutke” — „Kad se . . . lutka za trnke do glave, mora biti pet struka.” (isti autor).

Skokov *Etimologijski rječnik* s.v. *lutka* (ER II, 333) ne beleži ovu leksemu u gorepomenutom značenju koje donosi RSANU, već samo u opšteslovenskom „die Puppe”.

Fonetski lik i semantika lekseme *lutka* „grančica” dozvoljavaju da u njoj, isto kao i u *lutka* „pupa, marioneta” vidimo ostatak prasl. **lōtō/*lōta* „mlada lipa sa koje se dere kora; lipova lika; lipova grančica” čiji su direktni refleksi dosad bili poznati samo u severnim slovenskim jezicima: ukr. *лým* „lika; lipova lika; mlada lipa”, *лýmтя* „vrbove grančice; kora lipe; lipa”, rus. *лým*, m. i *лýmь*, f. „lika, lipova kora”, dij. l. *лýmтѣ* „mlada lipa namenjena guljenju like”, *лýmья* „prut koji ostaje kad se ogule kora i lika”, blrus. dij. l. *лým, лýма* (zbirno) „mlada lipa sa koje se dere kora, lipov prut”, kašup. *łatē*, pl. „suva stabljika krompira, repe”, polj. *łęt* „stabljika krompira”, češ. dij. l. morav. *lut* „lipova lika”.

Prasl. **lōtō/*lōta* srodno je sa lit. *lánta* „metlica od pruća” (kao i sa drugim apofonskim likom *lenta* „daska”), srvn. *linta* „lipa; štit”, nem. dij. l. *lind* „lika”, alb. *landë* „drvena građa”, kao i sa lat. *lentus* „savitljiv, gibak, žilav”.

Direktnu paralelu sh. *lütka* „grančica” nalazimo jedino u polj. *łatki*, pl. „vrbove grančice”, kašup. *łatki* „biljka Acorus L., idirot”¹⁹, a možda i u sln. dij. l. *lōtka* „biljka Asphodelus” (Pleteršnik, Istra)²⁰ i sh. dij. l. *lotka* „isto” (Šulek, Istra) (ako ove dve reči uopšte potiču iz dva različita izvora, a ne iz jednog, negde sa granice slovenačkih i srpskohrvatskih govora). Srpskohrvatska i poljska leksema nastale su od osnovnog **lōtō/*lōta* dodavanjem sufiksa -ōka u njegovoj singulativnoj funkciji (cf. *trava* → *travka*, *slama* → *slamka* i sl.)²¹ Semantički razvoj „kora, lika” → „grančica, prut” lepo ilustruje rus. dij. l. leksema *лýmья*, pl. „prut koji ostaje kada se ogule kora i lika”.

Prasl. **lōtō/*lōta* prošireno deminutivnim sufiksom -ōka dalo je prasl. dij. l. **lōtōka* „lutka napravljena od grančica ili od like” koje je dalo reflekse uglavnom u severnim slovenskim jezicima i u srpskohrvatskom: polj. *łatka* „lutka, marioneta”, češ. *loutka* „isto”, stč. *lutka* „isto”, slč. *lutka* „isto” i sh. *lutka* „dečija igračka koja predstavlja ljudsku figuru, načinjena od različitog materijala”. Oblik

¹⁸ U vezi sa navedenim značenjem 9. b) u RSANU moramo da primetimo da ono zapravo i ne postoji, budući da širi kontekst ne dozvoljava da se *lutka* u njemu protumači kao „ono što je ispleteno, načinjeno od takvih grančica” jer tekst glasi ovako: „Da ne zakisnu pčele, pokrivaju se trnke u uljaniku tzv. kaptarima. Kaptari su poput kukuljica od trešnjeve ili smrčeve kore (tuba) . . . Kaptar se sašije s lutkom.” (op. cit. 58). Prema tome, s *lutkom* je ovde instrumental, a ne socijativ, *lutka* je sredstvo kojim se kaptar šije, a ne predmet za koji se on zašiva, prišiva. Dakle, i u ovom primeru imamo značenje „tanka grančica”.

¹⁹ U Simonovićeveom *Botaničkom rečniku*, Beograd 1959, 9. nalazimo još i sledeće nazive ove biljke: *babji štapovi*, *vodena sabljica*, *mirisava trska*, *šaša*, *sabljar*, koji govore o njenom obliku.

²⁰ Bezljaj (ESSJ II, 152) poredi sln. *lōtka* „Asphodelus” sa ukr. *лoмaк* „Caltha palustris”, *лoмaй* „Butomus”, češ. dij. l. *lokaj* „Butomus” i rus. *лoтoк* „korito, raka, žljeb” itd., i mada ne daje konačno rešenje slovenačke etimologije, pridružuje se Bernekeru (I, 741) koji sa rezervom dovodi sln. fitonim u vezu sa prasl. **lōtōka*.

²¹ A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves, Tome IV, La formation des noms*, Paris 1974, 355.

za muškog parnjaka, prasl. **lotəkō* dao je strus. *lutəkō* „histrio, pajac”, dluž. *lutk*, pl. *lutki* „patuljci, liliputanci” i sh. *lutak* „lutka u obliku muškarca”.²²

Na osnovu izloženog materijala možemo da izvedemo zaključak da je ne samo leksema *lütka* „grančica”, već i *lütka* „die Puppe”, usamljena na južnoslovenskom prostoru (slovenačko *lutka* „punčka, marioneta” novija je pozajmica iz drugih slovenskih jezika)²³. Ostali južnoslovenski jezici (a i ne samo južni) za označavanje tog pojma koriste grčko-latinsku reč *kukla*: mak. *кукла*, bug. *кукла*, ukr. *кукла*, rus. *кукла* (od gr. *κοῦκλα* < lat. *cuculla*).

Budući da je **lotška* „die Puppe”, po svoj prilici, već praslovenska izvedenica, moramo zaključiti da je sh. *lutka* „grančica”, verovatno izvedena na sh. tlu, jedini direktni relikat prasl. **lotš/*lota* na južnoslovenskom terenu. Taj podatak, dakle, proširuje areal stare imenice praslovenskog porekla na slovenskom području.

5. *plena* „povoj, pelena”; „oporanjak, mesenterium”;
 * *plen(j)iv*, *plenv* „zlo kovan, škrbav, šupljikav”

P. Skok u svom *Etimologijskom rječniku s.v. pelena* (ER II, 632) piše: „Formant *-ena* izmjenjuje se sa *-na*. Zbog toga riječ dolazi i sa likvidnom metatezom: stslav. *plěna* pored *pelena*, bug. *pelena*, ukr. i rus. *pelena*, češ. *plena*.” Prema tome, on ne pominje da na srpskohrvatskom terenu postoji lik koji bi odgovarao stsl. *plěna*, češ. *plena*.

Međutim, u brojnim dijalekatskim izvorima mogu se naći potvrde da u srpskohrvatskim govorima, pre svega u čakavskom, postoje, i to u značenjima koja uglavnom odgovaraju pomenutom opšteslov. „pelena”, sledeći oblici ove imenice:

1) *plena*, f.: *plěna*, acc *plěni* [tj. *plěna*, *plěni*] „fascia” (Istra, Nemanić II, 532), *plěna*, gen. *plěne* [verovatno *plěna*, *plěne*] „fascia” (ibidem 527); *plěn(a)* „pelena” (Bakar i Škrlevo, Turina, Šepić-Tomin 143); *plěna*, nom. pl. *plěni* (Grižnjane kod Crikvenice, RJAZU); *plena*, f. „pelena” (Parčić 507); *plena* „pelena” (Vrbnik, Žic, ZNŽO VI, 35); *plena* „plahotica volu pod vratom” (Vrbnik, Žic, ZNŽO V, 73); *plěna* „pelena” (Rab, Kušar, Rad JAZU 118, 4); *plěna* „pelena” (Vrgada, Jurišić 155).

2) *plen*, f. sa sekundarnim prelazom u ženske imenice na suglasnik, cf. npr. *strân/strānā*, *strīl/strīlā*, *stēn/stēnā* (Novi, Belić 231); *plēn* [verovatno *plēn*] „fascia” (Istra, Nemanić II, 568); *plēn*, gen. sg. *plēnē*, pl. *plēne/plēni* „pelena” (Novi, Belić 230—231); *plēn*, nom. pl. *plēni* „napkin” (Cres, Houtzagers 326); *plēni* (bez akcenta) pl. t. „Windel” (Cres, Rab, Novi, Bakar, Tentor, *Slaganja* . . ., 81); *plēn*, pl. *plēne* „pelene” (Susak, Hamm-Hraste-Guberina, HDZ I, 172).

3) *pleno*, (sekundarni oblik neutr.): *plēnō* [= *plēnō*] „fascia”, pl. *plēna* [= *plēna?*] (Istra, Nemanić II, 510).

4) *plenica*, f. (deminutiv): *plēnicze* „fasciae, fasciolae, involuminam calabricae, panni, panniculi” (Belostenec, Jambrešić, Habelić — po RJAZU); *plēnica* „pelena” (Bakar i Škrlevo, Turina, Šepić-Tomin 143); *plēnica* [tj. *plēnica*] „fascia” (Rijeka, Strohal, Rad JAZU 124, 137); *plēnica* „Windel” (selo Baumgarten, Gradišće)²⁴; *plēnica* [= *plēnica*] (Istra, Nemanić II, 537); *plēnica* [= *plēnica*] (Istra, Nemanić II, 546).

²² Upor. npr. Slawski SEJP V, 87—88; Bezljaj ESSJ II, 157; Skok ER II, 333.

²³ Bezljaj ESSJ II, 157, s.v. *lutka*.

²⁴ H. Koschat, *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Wien 1878, 246.

5) *plenkā*, f. (prvobitni deminutiv) = *plenica* (Istra, RJAZU).

Iz ovoga možemo da zaključimo da je imenica *plēnā/plēna* (> *plēn*), dem. *plenica*, *plenka* potvrđena na velikom delu čakavskog područja: Ista, Kvarner, Hrvatsko primorje, Vrgada i čakavski govor „Poljanaca” u Gradišću (Burgenland).

Istorijske potvrde iz čakavskih spomenika dalje potkrepljuju potvrde iz savremenih izvora: *plena* u protestantskim tekstovima XVI veka (Antun Dalmatin, *Postila*, RJAZU, cf. Francev, Rad JAZU 214, 74), *plenica* (isti; čakavski tekst *Oliva* nepoznatog pisca iz 1702), *plenice* „svite” (protestantski pisci XVI veka, cf. Francev, Rad JAZU 214, 74), *plinica* (XVI vek, Proroci, RJAZU).

Inače, oblik *plena* potvrđen je i u Popovićevom rečniku (iz čak. izvora?), a *plenica* je zabeležen kod Stulića (iz Belostenca ili Jambrešića?).

Osim toga, ova reč se javlja i kod kajkavskih pisaca: u građi za *Kajkavski rječnik*²⁵ postoji preko trideset potvrda (ne računajući one u Habeličevom, Belostenčevom i Jambrešićevom rečniku) deminutiva *plenica*, posvedočenog samo kao pl.t. *plenice* „pelene”, i dva primera (osim u pomenutim rečnicima) deminutiva *plenčića* „idem”. (Oblik *plena* nije posvedočen). Najstarija potvrda prvog oblika potiče iz 1586. godine: „da porodi sina i v plenice zavi nega . . .”²⁶, a drugi se prvi put javlja 1662. godine: „. . . ne mogla dobiti . . . ni pleničić v ke bi rodnega zavila.”²⁷

Zanimljivo je da kod Šuleka²⁸ nalazimo prvu rečničku potvrdu značenja ove reči različitog od „pelena”. Tamo stoji: „Plena, Plenica zool. (pelenica, košuljica), lat. omentum, Netz”. (U RJAZU s.v. *plena* citira se Šulekov *Rječnik* i daje značenje „opornjak, das grosse Netz mesenterium”). Usamljenost ovog primera mogla bi da navede na pomisao da je Šulek bio pod uticajem slovenačkog jezika (cf. sln. *plenica*, f. „die Windel”, *plenica* (pod želodcem) „das Gekröse (mesenterium)” (Pleteršnik). Međutim, nekoliko potvrda iz građe RSANU pokazuju da treba odbaciti ovu pretpostavku: „U prednjem delu trbušne duplje . . . spušta se slobodno vrh creva kao kecelja na niže neka providna opna — maramica (krpa, pelena, plena, peškir, šudarić)” (Milan Jovanović-Batut, *Knjiga o zdravlju*, Beograd 1896, 26).²⁹ Ovo značenje nalazimo i u *Rečniku lečničkog nazivlja* Ivana Dežmana, Zagreb 1868, str. 115 tj. 55—56: *plena*, f. „das Netz, omentum”, *plenica na jetrih* „omentum minus seu hepato-gastricum”, i u nemačkom delu, s.v. *Netz* „omentum, plena, pelenica, pelenka, košuljica, opornjak, mrižica”. Međutim, najstarija potvrda, i svakako nezavisna od slovenačkog uticaja, potiče iz 1851. godine:³⁰ „Onda Ljubičić pođe u svoju sobu, i tu udarila mu je na veliko kèrv, i iz rane izvali mu se plena (u napomeni br. 40 ova reč je protumačena kao „grande omento”) koliko za jedno jaje kokošinje.” Malo dalje na istom mestu stoji: „. . . oni su plenu, koja se izrenula bila i želudca dèrži se, u tèrbuh ugnali, i ranu sljubili sašivši je na dva mista.” Ovdje treba napomenuti da i Batut u *Građi za medicinsku terminologiju*³¹ kao izvor voje odrednice *plena* navodi dr Antu Kuzmanića (samo imenom, ne daje delo).

S

²⁵ *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, urednik Božidar Finka, Zagreb 1984—(izlazi u sveskama). Podatke iz građe ovog rečnika dobili smo ljubaznošću dr Antuna Šojata kome ovom prilikom još jednom zahvaljujemo na pomoći.

²⁶ Antol Vramec, *Postila*, A, 15a.

²⁷ Juraj Habelič, *Zercalo Mariansko*, 355.

²⁸ *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Pula 1874, 786.

²⁹ Samo ovaj primer donosi i *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika* I—VI, Novi Sad — Zagreb, 1967—1976.

³⁰ Radi se o prevodu jedne italijanske pravničke knjige koji je dr Ante Kuzmanić objavio u *Pravdonoši*, god. 1851, sv. 1, Zadar 1851, [3].

³¹ Novi Sad 1886, 96.

Tačni ekvivalenti sh. *plena*, *plenica* „pelena, pelenica” postoje u više slovenskih jezika: sln. *pléna* „ljuska, ljuspa”, *plenica* „pelena”, *plenica* (*pod želodcem*) „mesenterium”, mak. dij. *pléna* „pelena”³², bug. dij. *pléna* „pelena”³³ i *pléna* „idem”³⁴, češ. *plena*, *pléna*, *plína* „marama, pelena; opna, kožica”, slč. *plena* „pelena; opna”, rus. *пленá*, *плéнка* „opna; kajmak, korica koja se hvata na uzvarenom mleku”, ukr. *плінка* „opna, kožica”, blrus. dij. *пленка* „kajmak, kora na uzvarenom mleku”, „moždana opna”, „opna, kožica”, „tanka skrama na vodi”³⁵.

Svi ovi oblici predstavljaju reflekske prasl. **pléna* „ono što obavija, omotava; kožica, opna; pelena”. Čak. *plena* „pelena” je potvrda jednog od konkretnih značenja ove lekseme koje postoji, osim u srpskohrvatskom, i na ostalom južnoslovenskom kao i na češko-slovačkom području. Iz osnovnog prasl. značenja lako se izvodi i drugo sh. *plena* „opornjak, mesenterium” koje, sudeći po postojećim podacima, predstavlja zapadnu južnoslovensku specijalizaciju značenja „opna”.

Izneseni slovenski materijal osporava Skokovu pretpostavku o prvobitnom obliku **pelna*: istočnoslovenski oblici mogu se izvoditi samo iz **pléna*. Takvu rekonstrukciju prasl. oblika potkrepljuju i baltički ekvivalenti, cf. npr. lit. *plėnė* „tanka kožica, opna, npr. na jajetu, mleku, rožnjača” (cf. Vasmer REW II, 369; Machek ES², 458). Prema tome, razmatrana leksema nije postala na način koji pretpostavlja Skok. Prasl. **pelena* i prasl. **pléna* su dva nezavisna srodna praslenska derivata zasnovana na ie. **pelā-/*plē-*.

Na kraju, moramo skrenuti pažnju na činjenicu da se razmatrana leksema na sh. terenu uvek javlja u ekavskom liku. Izuzetak je samo oblik *plínica* (u protestantskom prevodu knjige proroka, čak. iz XVI veka, a verovatno iz Istre, RJAZU). Iako Maretić pretpostavlja da je on nastao greškom, ne bi trebalo isključiti mogućnost lokalnog razvoja *-e > -i-*.

Za istoriju razmatrane lekseme važno je i to da su u srpskohrvatskoj dijalekatskoj leksici potvrđeni relikti još jednog posebnog, samo naizgled različitog značenja. Mislimo na izvedene prideve štok. *pleniv* „zlo kovan, na pr. nož, kojemu se gvožđe nije dobro sljubilo” (Lika, RJAZU), kajk. *plenjiv* „škrbav, iskrzan”³⁶, štok. *plenav*: „*Plenávo* kaže se za loše zavareno gvožđe. *Plenav* je šupljikav var.” (Bučum i Beli Potok u istočnoj Srbiji)³⁷. Ovi dijalekatski pridevi, zapisani u međusobno udaljenim krajevima, nesumnjivo su u vezi sa sličnim pridevima u drugim slovenskim jezicima, npr. sln. *pléniv*, *plénjiv* „škriljast; listast, ljuspast”, *plénjav* „škriljast”, *plénast*, *plénjast* „šriklijast; otrcan, izlizan”, ukr. *плінистий* „iverav, lomav, napukao”, rus. *пленáстого железо*, *пленистый камень*; na vezu sh. *pleniv* i sln. *pléniv*, *plénast* „škrbav, ljuskav” ukazao je već RJAZU.

Navedni pridevi su derivati imenice koja, koliko smo mogli da ustanovimo, nije potvrđena na srpskohrvatskom terenu, ali postoji u većini slovenskih jezika:

³² M. Malecki, *Dwie gwary macedońskie* (*Suche i Wysoka w Soluńskiem*), II (Słownik), Kraków 1934, 84.

³³ Н. Геров, *Речникъ на българскый языкъ*, I—V, Пловдивъ, 1895—1904.

³⁴ Г. Горов, *Странджанският говор*, Българска диалектология I, София 1962, 125.

³⁵ *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе наіраінічча*, IV, Мінск 1984, 7.

³⁶ J. Kristianovich, *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*, Agram 1840, 38: *plenyin* (*-n* je nesumnjivo štamparska greška, umesto *-v*).

³⁷ Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белој Пољока*, Српски дијалектолошки зборник Београд 1979, XXV, 159.

sln. *pléna* (i *plénja*) „bora, škrbotina; ljuspa (npr. o gvožđu); iveri gvožđa koji otpadaju od alata; tanka ploča, liska”, *plen*, m. „škriljasta škrbotina na sečivu noža, sekire i sl.” (Pleteršnik), bug. dij. *пљна* „žilica, pukotina na gvožđu čeliku ili na predmetu od njih”,³⁸ *пленá* „otpaci od gvozdenog materijala pri kovanju sečiva”³⁹, rus. *пленá* „defekt površine metala ili metalnog proizvoda koji se ispoljava u vidu tankog filma ili pukotine” (u Daljevom rečniku: „jedva primetna mala pukotina, naslaga, svetlucavo mesto u metalu ili kamenu”), ukr. *плінá* „seпка, osepak, treska; klin, rasecpka na kovanom gvožđu, *плінка* „prelom, pukotina, bora”, belorus. *плéнка* „tanka pukotina ili ljuspa na metalu”, češ. dij. *pléna* „defekt gvožđa”, *plen* „oštećenje na sekiri, škrbotina”, slč. *pléna* škrbavost, sloj rđe na gvožđu”.

Navedena građa dozvoljava rekonstrukciju imenice **pléna* (na prvobitno -ě- ukazuje npr. ukr. -i- u *плінá*), koja označava, kako vidimo, „tanku pločicu, sloj, ljuspu koja se odvaja od metala, od kamena”⁴⁰ i, nesumnjivo sekundarno, škrbotina koja nastaje (npr. na predmetu od metala) odvajanjem pločice, ljuspe”. Verovatno je u pravu Vasmer koji kaže da su navedene reči (kod njega *пленá* I) iste g porekla kao i *пленá* II < prasl. **pléna* „tanka kožica, opna; pelena”⁴¹. Celokupna slovenska građa govori u prilog pretpostavke da se značenje „tanka pločica, sloj, ljuspa (osobito na metalu)” razvilo iz onog „tanka kožica, opna”. Do takve semantičke specijalizacije imenice **pléna* morale je doći vrlo rano, verovatno još u doba slovenske jezičke zajednice, o čemu svedoči rasprostranjenost tako specifičnog značenja u slovenskim jezicima. Ova praslovenska semantička inovacija verovatno je u vezi sa formiranjem slovenske leksike iz oblasti prerade metala. Na srpskohrvatskom tlu nije se očuvala imenica u tom specijalnom značenju, međutim, u prošlosti je i na tom terenu morala postojati imenica **pléna* „tanka pločica, ljuspa (npr. na gvožđu)”⁴² pošto su u srpskohrvatskoj leksici očuvani izvedeni pridevi, nesumnjivo lokalne derivacije, *pleniv/plenjiv*, *plenav* sa značenjem „zlo kovan, škrbav, loše zavaren, šupljikav, o gvožđu”.

Imajući u vidu izloženi srpskohrvatski dijalekatski istorijski i savremeni materijal, možemo zaključiti da on ne samo što dopunjuje Skokovu odrednicu *peléna* u kojoj se ne zna za postojanje arhaične varijante **pléna* u srpskohrvatskom, već pokazuje da su u srpskohrvatskom jeziku očuvani relikti sva tri stara značenja ove lekseme:

1) „pelena, zavoj” u čakavskom i kajkavskom;

2) „mesenterium” (< „kožica, opna”) u štokavskom, što ispravlja i dopunjuje tvrdnju, iznetu u RJAZU, da se *pléna* u tom značenju javlja samo kod Šuleka, isključujući istovremeno mogućnost da je reč pozajmljena iz slovenačkog;

³⁸ Н. Геров, в. напомену 33.

³⁹ Т. Стоичев, *Родопски речник*, Българска диалектология V, София 1970, 197.

⁴⁰ Упор. нпр. citate navedene u rečnicima: „Kadar se železo ali jeklo v tenkih platničicah ali kožicah lupi, vele, da ima plene.” (Pleteršnik s.v. *pléna*); „От сварки и перековки при недовольной прокатке, в железе заводится плена, прослойка, и оно становится хрупким.” (Dalj s.v. *пленá*).

⁴¹ Vasmer REW II, 369 s.v. *пленá* I, gde su navedene i baltičke paralele. Drugačije objašnjenje nalazimo kod Macheka ES², 458 s.v. *pléna* 1°; on povezuje češ. *pléna* „defekt na gvožđu”, *plen* „oštećenje na sekiri, škrbotina” itd. sa rus. *пленъ* za koje navodi značenje „zrnko popela (to- tiž v ulitem kovu)” (u ruskim rečnicima nismo našli takvo značenje, u Daljevom rečniku s.v. *пленá* zabeleženo je značenje „prah, pepeo; nešto istrulelo, izgorelo, gnjilo”) i dalje sa grč. *σπληνός* „pepeo”. Budući da je značenje „defekt na gvožđu itd.” nesumnjivo u vezi sa onim „tanka pločica, sloj, ljuspa” (što pokazuju i citati navedeni u napomeni br. 40), kao i da rus. dij. *пленъ* ima bolje objašnjenje (cf. sledeći prilog u ovom članku), ne možemo da prihvatimo Machekovu etimologiju.

⁴² Kajk. *plenjiv* ukazuje da je verovatno postojala i varijanta **plenja*, upor sln. *plénja*.

3) u izvedenim pridevima potvrđeni su ostaci značerja „tanki sloj, ljušpa, npr. na metalu”.

Najzad, dodajmo još nešto. Skok u istoj odrednici, s.v. *pelèna*, kaže: „Formant *-ena, -enь, -na* varira u lit. sa *-ua plėvė* = rus. *pleva* 'kožica'”. Međutim, refleks prasl. **plėva* postoji i na sh. terenu, iako ga Skok ne pominje, cf. očna *pleva* ili trepavica, „palpebra” (Habdelić), očna *pleva* „palpebra” (Belostenec), dij. (Ozalj) *plivica* „trepavica”⁴³.

6. štok. *plėna* „trulo mesto na drvetu”

U građi RSANU naišli smo na imenicu *plėna* u značenju „fališno trulo mesto na zdravom drvetu”, zabeleženu oko Tupižnice u istočnoj Srbiji. Navedeno značenje toliko se razlikuje od onih o kojima smo govorili u prethodnom prilogu, da ne možemo da ga dovedemo u vezu sa leksemom koja je tamo razmatrana. Međutim, pomenuta imenica sa osobitim značenjem, iako je izolovana na srpskohrvatskom terenu, može se objasniti na osnovu srodnih ruskih reči.

Istočnosrbijanska *plėna* „trulo mesto na zdravom drvetu” formalno i semantički je bliska rus. dij. *плень* f. za koje je u Daljevom rečniku dato značenje „тлень; истлевшая вещь, переженная ветошка, гнилушка”, dakle „prah, pereo; nešto istrulelo, pregorelo, gnjilo”, upor. takođe u govorima Zabajkalja *плель* f. „подгнившая часть дерева около корня”⁴⁴, dakle „deo oko korena drveta koji je počeo da truli”.

Rus. dij. *плень* odavno je privuklo pažnju etimologa koji su zapazili da je to tačan ekvivalent imenicama koje su dobro potvrđene u baltičkim jezicima: lit. *plėnis, plėnė* f. „Stäubchen, Flugasche”, obično pl. *plėnys, plėniai* „Flug-, Loder-Flockasche”, let. *plėne* f. „weiße Asche auf Kohlen, Feuerschwamm, Schneeflocke”, pl. *plėnes* „Flockasche”, stprus. *plieynis* „Staubasche”⁴⁵. Formalno slaganje i semantička bliskost baltičkih leksema i ruskog ekvivalenta omogućili su R. Trautmannu rekonstrukciju baltoslovenskog oblika **plėni-* f. „Flockasche”⁴⁶, dakle „puhor”.

Iako Trautmannova baltoslovenska rekonstrukcija ima jaku podlogu i deluje ubedljivo, moramo skrenuti pažnju na činjenicu da je razmatrana imenica motivisana samo na slovenskom terenu. Mislimo, naime, na glagol koji je potvrđen u ruskom arhangelском govoru, *плеть* (Dalj ga navodi u liku *плѣть*) „тлеть, гореть без пламени” („tinjati, goreti bez plamena”), npr. „дрова сыры только плѣют” („drva su vlažna, samo tinjaju”). Struktura rus. *плень* svedoči da je ova imenica u derivacionom odnosu sa glagolom *плеть, плєю*. Zbog arhaične tvorbe imenice (sifiks *-нь*) možemo pretpostaviti praslovensko poreklo derivata kao i osnovnog glagola: imenica koju moramo rekonstruisati u obliku **plėnь* izvedena je od glagola **plėti, plėjə* pomoću sufiksa *-нь*⁴⁷. Budući da je rekonstruisana prasl. **plėnь*

⁴³ S. Težak, *Ozaljski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik Zagreb 1981, V, 388.

⁴⁴ Л. Е. Элиасов, *Словарь русских говоров Забайкалья*, Москва 1980, 300. Taj oblik verovatno je postao od *плень* asimilacijom *л' - њ > л' - л'*.

⁴⁵ Upor. Vasmer REW II, 369 s.v. *плень* (gde je navedena i ostala, ranija literatura). Baltičku građu citiramo po: E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, Göttingen 1955, 615–616. (mada on ne pominje ruske lekseme).

⁴⁶ R. Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923, 225.

⁴⁷ O sličnim derivatima sa sufiksom *-нь*, upor.: F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, *Słownik prasłowiański I*, Kraków 1974, 117–118.

formalno identična i semantički bliska gorenavedenim baltičkim imenicama, možemo prihvatiti Trautmannovo mišljenje da je to baltoslovenska izvedenica **plē-ni-*. Dakle, ova imenica je očuvala motivaciju na slovenskom terenu, ali ju je u baltičkim jezicima izgubila zbog nestanka glagola koji bi odgovarao rus. *плеть*, prasl. **plēti*.

Glagol **plēti, plējō* (i njegov izgubljeni baltički ekvivalent) označavao je, kako svedoči rus. dij. *плеть*, „goreti slabo, bez plamena, tinjati”. Ovaj je glagol u srodstvu sa prasl. **polēti, poljō* „goreti, plamteti” (npr. stsl. *попѣти*, sh. dij. u Ozlju *politi* „nagorijevati”, u Žumberku *spoliti* „anbrennen”, slr. *plēti, -līm*, strus. *попѣти, полю*), **paliti, paljō* „činiti da nešto gori, izazivati gorenje” (npr. sh. *paliti*, polj. *palić*), **polmy, -mene* „plamen”⁴⁸.

Budući da je prasl. sufiks *-nē* (kao i balt. *-ni-*) gradio uglavnom deverbalne apstraktne imenice, možemo pretpostaviti da je derivat **plēni-* > prasl. **plēnē* prvobitno označavao „tinjanje”, odnosno „ono što je rezultat tinjarja”, dakle „pepeo, vrsta pepela”, što je potvrđeno u baltičkoj gradi. Značenje „trulež, gnjilež, nešto trulo”, koje se javlja na slovenskom terenu (u ruskom i srpskohrvatskom), verovatno se razvio iz starijeg „ono što je rezultat tinjanja”. Inače, značenja „tinjati” i „truleti, gnjileti” često su u vezi, upor. npr. rus. *плеть*, polj. *tleć* „tinjati; truleti, gnjileti”.

Analiza slovenske (ruske) i baltičke građe dovodi do zaključka da je sh. dij. *plēna* „trulo mesto na zdravom drvetu”, iako zabeleženo samo na ograničenom terenu u istočnoj Srbiji, relikat praslovenske imenice baltoslovenskog porekla **plēnē*. U srpskohrvatskom imenica koja je prvobitno pripadala *i-* osnovama, prešla je u *a-* osnove (manja je verovatnoća, čini se, da je postojala varijanta sa sufiksom *-na*, dakle **plēna*). Otkrivena sh. imenica važna je kao relikat arhaične lekseme koji potkrepljuje rekonstrukciju prasl. **plēnē* i ujedno potvrđuje veze srpskohrvatske leksike sa istočnoslovenskom leksikom.

7. čak. *slēz* „sirište”

U čakavskom govoru sela Orlec na Cresu H. P. Houtzagers je zapisao imenicu *slēs*, gen. *slēza*, istoznačnu sa (prvobitnim) deminutivom sa sufiksom *-čić*: *slēščić*/*slēpčić*/*slēfčić* „part of sheep-intestines (probably the rennet-stomach)” (Houtzagers 355; o alternaciji konsonantskih grupa u deminutivu cf. ibidem 26). Reč je potvrđena i u jednom dijalekatskom tekstu koji navodi isti autor, u opisu čišćenja zaklane ovce: „I onda onoh veli terbuh — se zove šleščić i kapica — to sve lepo operemo ” (o.c. 175; inicijalno *š-* verovatno je posledica asimilacije: *s — šć > š — šć*). Svi ovi podaci govore o tome da u govoru sela Orlec imenica *slēz* (lokalni izgovor *slēs*) odnosno njen deminutiv *slēščić*/*slēpčić*/*slēfčić* označava „sirište, tj. četvrti odeljak želucu u preživara”. Poznato je da se taj deo želuca upotrebljava za sirenje mleka, cf. npr. etnografski podatak iz Belog na istom ostrvu: „Da se mlijeko zgruša, metne se u nj malo serišća. Serišće je durel[„želudac”] od prasca ili janjca, koji se pri klanju baš u tu svrhu sačuva, posoli i osuši. Kad se počinje sir praviti, metne se serišće u kakvu zdjelicu ili samo črep, neka se kvasi, a onda se ona voda upotrebljava za usirivanje mlijeka, što biva, ako se nešto od te

⁴⁸ Etimološku vezu lit. *plēnis, plēnė*, let. *plēne* sa prasl. **polēti, *paliti, *polmy* itd. pretpostavio je E. Fraenkel, nav. mesto, iako nije uzео u obzir rus. *плеть, плень*.

vode ulije u mlijeko." (A. Bortulin, Beli (otok Cres), ZNŽO 33, 1949, 105). Inače, upotreba telećeg, jagnječeg ili svinjskog želuca (sirišta) za sirenje mleka dobro je poznata na čitavom srpskohrvatskom terenu i na ostalom slovenskom području, kao i kod drugih naroda.

Ekvivalenti čak. *slěz* „sirište“ potvrđeni su uglavnom u severnoslovenskim jezicima: polj. *ślaz*, *ślazek* „četvrti odeljak želuca u preživara“, „četvrti odeljak telećeg želuca pripremljen za sirenje mleka; mleko koje se nalazi u tom želucu, koje se upotrebljava za sirenje“, češ. *sléz* „sirište“, slč. *sléz* „isto“, ukr. *слиз* „Fettmagen“. Sa južnoslovenskog terena dosada je bila poznata samo jedna potvrda, ujedno i najstarija uopšte, u *Šestodnevju* Jovana Egzarha iz X veka: *сѣришица и отръвоуци и корьли и слѣзове не без оума лежатъ въ животъи, иже ѿ илжтѣ, нѣ нждѣнжѣк потръвѣж наконьчавалѣтѣ* (prored naš)⁴⁹. Odgovarajući anatomske termini u paralelnom grčkom tekstu su: *στόμαχοι, ἔχτροι, κεκόφαλοι, ἔνυστρα*, a u nemačkom prevodu oni glase: *Schlund, Blättermagen, Netzmagen, Labmagen*. S obzirom na kontekst u kome se nalazi ova rečenica (prethodno se govori o sposobnosti nekih životinja da naknadno prežvakavaju već progutanu hranu, dakle, o preživarima), nema sumnje da se ovde radi o delovima želuca, a ne o unutrašnjim organima životinja. Prema tome, reč *slěz* (rekonstruisana na osnovu nom. pl. *slězove*) u staroslovenskom jeziku bugarske redakcije znači „deo životinjskog želuca“.⁵⁰

Na osnovu ranije pozratih potvrda (naravno, bez čakavske lekseme), W. Borys je rekonstruisao prasl. **slězъ* „sredstvo za sirenje mleka (pripremljeno od telećeg, jagnječeg želuca), sirilo“ > „četvrti pregradak želuca kod preživara, sirište“⁵¹. Značenje „sirilo“ koje se u navedenom članku smatra prvobitnim, posvedočeno je samo u poljskom jeziku. Značenje „želudac (odnosno odeljak želuca) nekih životinja, sirište“ potvrđeno je u poljskom, češkom, slovačkom, ukrajinskom i staroslovenskom jeziku bugarske redakcije. Dakle, čak. *slěz* je značajno kao jedina potvrda ove reči u živom jeziku na južnoslovenskom terenu.⁵²

Odnos značenja „sirište“ : „sirilo“ ima brojne realizacije na čitavom slovenskom prostoru, npr. sh. *sirište* „sredstvo za sirenje“ : „četvrti odeljak želuca u preživara“, dij. „želudac čovjeka“, sh. *mura* „sirište, želudac“ : „sirilo“ : „bug. *мѹра* „sirište“ (za dalje paralele cf. navedeni članak W. Borysa).

U pomenutom članku predložena je i etimologija prasl. **slězъ* „sirilo; sirište“. Autor smatra da je u praslovenskom morala postojati imenica **slězъ* „ispuštanje, izlučivanje vlage, vlažne, ljavave, sluzave materije“ koja se konkretizovala u „ono što ispušta takvu materiju, ono iz čega se dobija sluzava materija, sluz“, odnosno u „sredstvo koje uzrokuje sirenje, kišljenje mleka“. Prema tome, od prvobitne jedinstvene imenice **slězъ* postala su dva homonima: **slězъ* „biljke od kojih se dobija sluzava materija, koje izlučuju takvu materiju: *Althaea officinalis*, *Malva*“

⁴⁹ R. Aitzetmüller, *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, VI, Graz 1971, 320–322, cf. J. Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Wrocław 1984, 32–35.

⁵⁰ Ako je suditi po odgovarajućem grčkom obliku, *ἔνυστρα* (ili *ἔνυστρα*), to je baš četvrti, odeljak želuca tj. sirište. To što na istom mestu reč *sirište* označava „grlo, ždrello“ (gr. *στόμαχοι* Schlund) ne možemo tumačiti drugačiji nego kao posledicu izvesne zbrke u Egzarhovom poznavanju životinjske anatomije tj. anatomske terminologije, a nikako smatrati da *сѣришица* označava „sirište“, a *slězove* „slezinu“, što bi se moglo desiti izolovanim posmatranjem ovih reči.

⁵¹ W. Borys, *Ze studiów etymologicznych nad leksyką kaszubską*, Prace Filologiczne, Warszawa 1981, XXX, 309–313.

⁵² Moguće je da istoj leksičkoj porodici pripada i mak. dij. (Kostur u Egejskoj Makedoniji) *йослѣзок* „placenta“ (Б. Шклифов, *Речник на костурския говор*, Българска диалектология, София 1977, VIII, 292.

(sh. *slez*, *sljez*/*šljez*, *sljez*, cf. Skok ER III 285 s.v. *sljez*) i **slězo* „sredstvo za sirenje mleka” > „ono iz čega se dobija sirilo, životinjski želudac koji se koristi za tu svrhu”.⁵³ Prasl. **sělzō* je deverbarna imenica izvedena apofonijom -e- : -i- < -oi- : -ei-) od glagola **sliziti*, *slizō* „izlučivati vlagu, tečnost, vlažnu, ljugavu, sluzavu materiju”, npr. sh. dij. i zast. *sliziti* „polako točiti, jedva teći, curiti” (Lastovo, Kruševac, Dragačevo, Paraćin + dve pisane potvrde iz XIX veka),⁵⁴ *slizuckati* „teći pomalo (o vodi iz česmenske cevi)” (Planinica i Vrbovac Timočki), *slizikati* „curiti polako” (Stulićev rečnik — po RJAZU), *slizac* „izvor iz kojeg voda jedva slizi” (Župa), bug. dij. *slizu*, sln. *slizeti*, -im, ukr. *slizumu* „sliziti”.

Iz ovoga možemo da zaključimo da je imenica *slěz* u rodstvu i sa sh. pridjevom *sklizak* „klizav, lubricus, schlüpfrig”, sln. dij. *slizek* „ljigav, klizav”, češ. *slizký* „ljigav, sluzav” itd. < prasl. **sklizōko* „ljigav, sluzav, vlažan”, izvedenim isto tako od glagola **sliziti*, *slizō* „izlučivati vlagu, tečnost, sluzavu materiju”.

Kraków — Beograd

SKRAĆENICE

- Belić — A. Belić, *Zametki po čakavskim govoram*, Izvestija Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk XIV/2 1909, s. 181—266.
- Berneker — E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch I—II*, Heidelberg 1908—1913.
- Bezljaj ESSJ — F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I—II* Ljubljana 1977—1982.
- HDZ — *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb 1956 nn.
- Houtzagers — H. P. Houtzagers, *The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*, Amsterdam 1985.
- Jurišić — B. Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima, II dio: Rječnik*, Zagreb 1973.
- Machek ES² — V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1968.
- Nemanić — D. Nemanić, *Čakavisch-kroatische Studien I—III*, Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der kaiserlichen Akademie des Wissenschaften, Bd. 104, Wien 1883, S. 364—428; Bd. 105, Wien 1884, S. 505—572; Bd. 108, Wien 1885, S. 167—230.
- Parčić — D. Parčić, *Rječnik slovinsko-talijanski*, Zadar 1874.

⁵³ U srpskohrvatskom jeziku postoji i treći homonimni oblik **slez* tj. *sljez* „mužjak Anas boscas L., divlje patke, patke grivne” (*Slovinac* 1880, 32 i *Glasnik hrvatskog naravoslovnog društva* 1888, 127 — grada RSANU). Ovaj oblik primetio je još Skok (ER III, 139 s.v. *riga*). On je svakako u pravu kad ga dovodi u vezu sa *slezen*, *slezenjak*, m. „mužjak Anas boscas” i *slezenka*, *slezenjača*, *slezinka*, f. „ženka Anas boscas” (svi oko Nina, Ravni Kotari, Dalmacija). Međutim, Skok ove lekseme ne povezuje sa odgovarajućim i nesumnjivo srodnim rus. i ukr. *селезень*, pa verovatno nije u pravu ni kad smatra da su sh. zoonimi nastali „možda prema boji biljke *sljez* ‚malva’”.

Tek Trubačov, u ruskom, proširenom izdanju Vasmerovog rečnika (*Этимологический словарь русского языка III*, Москва 1971, 595 s.v. *селезень*) dovodi u vezu sh. oblike (citira Skoka u Festschrift Koschmieder, München 1958, 202 i njegovo povezivanje zoonima sa bojom biljke *slez* bez ograde ili komentara) sa rus. i ukr. *селезень*, dij. *селех* koji još uvek nemaju zadovoljavajuću etimologiju, što se odnosi i na sh. oblike.

⁵⁴ Sve ove potvrde, kao i *slizuckati* i *slizac* potiču iz grada RSANU. Odatle su i dve pisane potvrde: „Baver, baliti, sliniti” iz *Francusko-srpskog rečnika* Nastasa Petrovića, Beograd 1875, I, 138 i „Krv . . . oslobadava se od svoje vode i od svojih deonica neorganskih, koje slize kroz krve sude u šupljine žlezdica.” iz prevoda sa francuskog M. Đ. Milićevića *Fiziologije*, Beograd 1879, 90. Zbog ovih potvrda glagol smatramo ne samo dijalekatskim nego i zastarelim. U čak. kastavskom govoru isti glagol je potvrđen u obliku *slizēt*, *slizi* „pomalo otiče” (J. Jardas, Kastavština, ZNŽO 39, 403).

- Pokorny — J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern 1948—1959.
- RJAZU — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I—XXII, Zagreb 1880—1976.
- RSANU — *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Srpska akademija nauka i umjetnosti I—XII, Beograd 1959—1984.
- Skok ER — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—IV*, Zagreb 1971—1974.
- Sławski SEJP — F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego I—V*, Kraków 1952—1977.
- Tentor, *Slaganja . . .* — M. Tentor, *Leksička slaganja creskoga narječja i slovenskoga jezika protiv Vukova jezika*, Razprave SAZU I, Ljubljana 1950, 69—92.
- Turina, Šepić-Tomin — Z. Turina, A. Šepić-Tomin, *Rječnik čakavskih izraza — područje Bakarca i Škrljeva*, Rijeka 1977.
- Vasmer REW — M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch I—III*, Heidelberg 1950—1958.
- Zajceva — S. Zajceva, *Specifična slovenska leksika u savremenim čakavskim govorima*, Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad 1967, 3, 69—110.
- ZNŽO — *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb 1896 n.